

Suomen kielen tutkimuksen tavoitteet Oulun yliopistossa

Korkeakoulujen tutkimuspoliittisten ohjelmien laatiminen on uusi ilmiö. On periaatteessa hyvä, että julkistettavien ohjelmien avulla kiinnitetään huomiota tutkimukseen. Koska korkeakoulujen ainoa tähänastinen virallinen ohjelma on ollut opetusohjelma, on tutkimus jo tästä syystä saattanut jäädä toisarvoiseen asemaan, ja korkeakouluja on saatettu pitää vain opetuslaitoksina. Laitos- ja oppiainekohdaisia tutkimusohjelmia on tietysti käytännössä ollut tähänkin asti lähinnä professorien harrastusten mukaisesti, mutta tavoitteellisia, eksplisiittisesti perusteltuja ja laajempaan taustaansa kytkettyjä julkisia tutkimuspoliittisia ohjelmia on vasta nyt ensi kertaa määritetty.

Suomen kielen tutkimuksen yleisiä teoreettisia ja ideologisia lähtökohtia ei ole yleensä tiedostettu eikä niistä ole keskusteltu. Fred Karlssonin poikkeuksellinen puheenvuoro Fennistiikan tieteenparadigmasta ja sen ohjausvaikutuksesta (Viritäjä 1975) oli tästä syystä herättävä. Tieteenfilosofisia ja oppihistoriallisia linjanvetoja kaivattaisiin, jotta myös alan opetuksessa voitaisiin selvittää tutkimuksemme asema ja merkitys laajemmissa kokonaisuuksissa.

Lyhyesti ja karkeasti luonnehdittuna tutkimustraditionme on ollut paljolti positivistista, strukturalistista ja autonomista. Vaikka tutkimus on ollut pitkälle it-

seisarvoista, se on kuitenkin samalla pyrkinyt tukemaan kansallista identiteettiä. Se on voinut näihin aikoihin asti toimia omachtoisesti ja elää rauhassa kansallisten tieteiden yhteisössä, koska tämän yhteisön ulkopuolella olevilla ei ole ollut mahdollisuutta kritisoida sitä muuten kuin enintään epäilemällä tutkimusaiheiden järkevyyttä ja hyödyllisyyttä. Nyt valitsee sen sijaan eräänlainen häiriötila, joka on syntynyt kielitieteen sisällä. Yleinen kielitiede, joka on meillä lämpimästi tervetulleeksi toivotettu uusi oppiaine, on aiheuttanut monenlaisen epävarmuuden ohella kaikille erityiskielten tutkijoille jopa identiteettikriisin: missä kulkee erityiskielten tutkimuksen ja yleisen kielitieteen raja? Suomen kielen tutkijat lienevät yleensä sitä mieltä, ettei suomen kielen tutkimus saa olla pelkästään suomen kieltä materiaalinaan käyttävää yleistä kielitiedettä.

Laitosten tutkimusohjelmiin vaikuttaa kahdenlainen koordinaatio, korkeakoulun sisäinen ja korkeakoulujen välinen. Ensimmäkään ei liene tarkoituksenmukaista, että eri korkeakoulut kilpailevat täysin samoilla tutkimusaloilla ja tuhlaavat resurssejaan päällekkäistutkimukseen. Tietynasteista erikoistumista ja työnjakoa onkin syntynyt aivan spontaanisti. Toiseen tutkimusohjelmaan vaikuttaa korkeakoulun alueellinen »reviiri» sekä se, mitä ja miten suuntautuvia lähiaineita korkeakoulussa on tai mitä muita alan tutkimusyksiköitä samalla paikkakunnalla on. Tuloksetkaaseen ja taloudelliseen tieteenharjoittamiseen ei päästä siten, että

saman korkeakoulun oppiaineet toimivat toisistaan piittaamattomasti. Tieteidenvälisyyttä ja yhteistyötä edellyttää erityisesti tutkinnonuudistus. Koska opetuksen ja tutkimuksen tulisi korkeakoulussa liittyä yhteen, tutkimuksen suuntautumiseen vaikuttavat myös opetukselliset tavoitteet.

Oulun yliopiston kieliaineet ovat yhdessä suunnitelleet sekä uutta koulutusohjelmaa että tutkimusohjelmaa pitäen lähtökohtanaan yhteistä yleiskielitieteellistä teoriapohjaa. Yhteistyö on ollut mahdollista ja tarkoituksenmukaista jo yksiköiden pienuuden ja vähälukuisuuden vuoksi. Opiskelijat ovat olleet suunnittelussa mukana, mutta heidän käytännöllinen panoksensa on jäänyt vähäiseksi. Kieliaineiden tutkimuspoliittisen ohjelman laajoja painopistealucita ovat seuraavat: (1) kielioppiteoria (pragmakielioppi, valenssiteoria, semantiikka), (2) suomen ja muun kielen kontrastiivinen tutkimus, (3) kielen oppimisen ja opettamisen tutkimus (lapsenkieli, koulukielioppi ja muu oppimateriaali), (4) tyylien ja murteiden tutkimus (stilistiikka, sosiolingvistiikka). Ohjelmalla on eräitä liittymäkohtia kirjallisuuden, historian ja käyttäytymistieteiden kanssa, ja siihen kuuluu sekä perustutkimusta että soveltavaa tutkimusta.

Koko humanistisen tiedekunnan tutkimuspoliittisessa ohjelmassa on kolme pääpainoaalaa, joihin edellä mainitut kielitieteelliset ohjelmat sisältyvät: (1) painotus teoreettis-metodologisen perusproblematiikan tutkimiseen ja tieteidenvälisen tutkimuksen metodiikan kehittämiseen (kohdat 1, 2 ja 3), (2) painotus teollistumisen inhimillisten ja kulttuuristen vaikutusten ja edellytysten tutkimiseen (kohdat 4), (3) painotus Pohjois-Suomen aineellisen ja henkisen kulttuurin tutkimiseen (kohdat 3 ja 4). Oulun yliopiston pienehkön humanistisen tiedekunnan laitosten tutkimusohjelmilla ei voi olla käytännössä määrällisesti kovin suurta valtakunnallista merkitystä, mutta niiden tavoitteilla ja tuloksilla voi olla kyllä yleistä

periaatteellista merkitystä. Erityisesti onkin haluttu korostaa teoreettis-metodologiseen kehitystyöhön osallistumista, koska se ei välttämättömästi vaadi suuria resursseja. Lisäksi tämä alue on ollut Suomessa laiminlyöty siitä huolimatta, että teoriakehys on kaiken tutkimuksen lähtökohta. Myös tutkinnonuudistus edellyttää teoreettis-metodologisen valmiuden painottamista ja ongelmien tarkastelua kokonaisvaltaisesti laajempia teoriataustoja vasten.

Suomen kielen tämänhetkisen tutkimusohjelman taustaksi on tarpeen luoda vielä lyhyt historiallinen katsaus. Kun suomen kielen laitos aloitti tyhjästä yli 10 vuotta sitten, oli nopeasti luotava jonkinlainen teoreettinen ja materiaallinen pohja ja ohjelma lähinnä opinnäytetutkimuksille. Suunnan määräsi toisaalta tutkimuksellinen ja koulutuksellinen tarve ja toisaalta käytännöllinen toteutettavuus. Kohteeksi tuli joukkoviestimien senhetkinen yleiskieli useasta syystä: yleiskielen synkroninen tutkimus oli ollut historialliseen ja murteiden tutkimukseen verrattuna vähäistä, ja yleiskielen tutkimus oli opiskelijoille, jotka enimmäkseen valmistuivat yleiskielen opettajiksi, hyödyllisintä, ja yleiskielestä oli helpoimmin ja nopeimmin koottavissa aineistoa. Esisijaisena tavoitteena oli tutkia yleiskieltä nimenomaan tyyllisesti, koska siinä suhteessa vallitsi suurin tutkimuksellinen aukko ja koska tyyliintutkimuksesta oli odotettavissa myös käytännön hyötyä (vrt. Kansallisten tieteiden kehittämisohjelma s. 36, Suomi 112:1, Helsinki 1965). Yleisenä teoreettisena lähtöideana oli pyrkiä kuvaamaan kieltä pragmaattiselta kannalta kontekstiin suhteuttaen käyttämällä apuna tekstien kielellisten erojen ja yhtäläisyyksien tilastointia. Aikaa ei valitettavasti jäänyt ohjelman seikkaperäisempien teoreettisten perustelujen julkutuontiin, sillä käytännön järjestyksellä oli kiire. Urakka oli pienen yksikön hoidettavaksi niin suuri, että jo tästä syystä oli alun perin järkevää rationalisoida ja keskittää ohjelmaa siten, että kai-

killä tutkijoilla on sama tekstimateriaali ja että aineiston käsittelyssä käytetään mahdollisimman paljon tietokonetta apuna. Vaikka tutkimusaiheet ovat olleet yksinkertaistettuja ja suhteellisen selvästi rajattuja, joidenkin kielellisten kategorioiden perusteella suoritettavia vertailevia tekstienkuvaustehtäviä, ne ovat osoittautuneet opiskelijoille monesti vaikeiksi ja suuritöisiksi. (Tuoreimman tilaston mukaan suomen kielen maisteriksi valmistuminen vie tiedekunnassa pisimmän ajan, ja tätä vinoutumista on pyrittävä korjaamaan.) Vaikeuksista huolimatta (esim. yhteydet Helsingin Univac-tietokoneeseen ovat olleet huonot) voidaan konkreettista tuloksista mainita, että syksyyn 1977 mennessä yhteisaineistosta on valmistunut 40 laudaturtyötä ja 4 liseniaatintyötä ja että laitos on tästä syystä koko ajan ollut yliopiston suurimpia tietokoneen käyttäjiä. Osa tekijöistä on ehtinyt tiivistelminä julkaista tutkielmien lähtökohtina olevia taulukoita laitoksen tutkimusraporttisarjassa. Töiden pääosan muodostava teoreettinen frekvenssierojen syiden selvittely on jätetty raporteista kokonaan pois. Raporttien tarkoituksena on kaikkiaan antaa alustavia uusia tutkimustietoja tai kuvata sellaista aineistoa, jota ei ole muualla käytettävissä. Raporteista tulee kirjavia jo siitä syystä, ettei niillä ole yhteisiä toimittajia.

Sittemmin on tutkittu toki myös muuta joskin määrällisesti vähemmän. Laitoksen ei kannata voimavarojen takia aiheuttaa kovin monia aloja yhdellä kertaa, vaan ainoastaan sen verran, että riittävä monipuolisuus säilyy. Opiskelijalla on ollut mahdollisuus valita aihe miltä suomen kielen tutkimuksen alueelta tahansa, mutta useimman on ilmeisesti kannattanut liittyä laitoksen projektiin. Keskitetystä projektityöskentelystä on monia etuja. Ensinnäkin aiheen taustana on valmis kokonaissuunnitelma. Toiseksi ohjaus voidaan saada keskittämällä tehokkaamaksi. Koska myös opiskelijatoverit voivat auttaa toisiaan, niin epäonnistumisen riski minimoituu ja olo on ryhmässä tur-

vallisempi. Lopuksi tutkimusten tulokset voivat yhdessä muodostua merkittävämiksi kuin hajautettujen tulokset.

Suomen ja saamen kielen laitos on päättänyt lähitulevaisuudessa keskittyä viiteen painoalaan. Ensinnäkin jatketaan joukkoviestimien 1960-luvun yleiskielen tyylianalyysia tähänastisella tavalla siten, että jäljellä olevat noin 40 kielioppikategorioittain rajattua työtä saatetaan loppuun, ja edelleen siten, että laaditaan tekstityyppikohtaisia synteesejä, esim. uutiskielen, urheiluselostuskielen, lakikielen, näytelmäkielen kokonaisluonnehdintoja. Kaikkien näiden oppilastöiden pohjalta on lopuksi tavoitteena laatia yleiskatsaus, yhtenäinen olennaisimpiin seikkoihin keskittyvä vertaileva kuvaus kaikista aineiston 58 tekstiluokasta. Tähänastisissa töissä ei vielä näy metsää puilta, sillä lukija hukkuu tilastoihin. Töitä voi kaiken kaikkiaan moittia atomistisuudesta, kaavamaisuudesta ja perimmäisten kysymysten nohtamisesta. Ne edustavat kuitenkin pakollista esivaihetta lopullisempia johtopäätöksiä varten. Jotkut tilastot voivat osoittautua vähämerkityksisiksi, mutta myös se on tärkeä tutkimustulos ja tieto, jota ei ole saattanut muuten varmasti todistaa tai ennustaa (joten nollatuloksen ei tarvitse olla nollatutkimusta). Tarkoituksena ei ole tyytyä vain havaittavien ilmiöiden kvantifiointiin ja rekisteröintiin, vaan nämä tulokset pyritään kytkemään kielenulkoisiin kontekstuaaleihin tekijöihin, niin että lingvististen ilmiöiden pragmaattiset syyt käyvät ilmi. Lisäksi koko aineiston pohjalta valmistuu ilman tekstiluokkien tyyllistä vertailua ydinsanaston sisältävä frekvenssisanasto, kaunokirjallisuus- ja lehtitekstien pohjalta ulkomaalaisille tarkoitettu 2 000 yleisimmän sanan luettelo kuudelle kielelle käännettynä (ideoijana ja lopullisen tekstin koostajana Michael Branch Lontoosta), lehti- ja parlamenttikielen sanaluokka — lauseenjäsen -jakaumiin perustuva lausekaavatutkimus ja yksityiskohtainen koko aineistoa koskeva grafeemitutkimus. Kokonaisuutena paino-

alan tavoitteena on stilistiikan ja pragmatikieliopin teorian kehittäminen, joukko- viestinnässä ilmenevän eriytyneisyyden tutkiminen ja tyylien opetussovellusten kehittäminen. Tutkimusryhmiin kuuluu laitoksen henkilökuntaa, perus- ja jatkokopinjoita harjoittavia opinnäytetutkijoita ja ajoittain värvättyjä apulaisia. Väitöskirjoja on alalta tekeillä yksi.

Toisena painoalana on Pohjois-Suomen puhekielen tutkimus. Oulun yliopiston alueellinen tehtävä velvoittaa tutkimaan ympäristön omaleimaisia kielen variantteja kulttuuritaustaansa vasten. Sosiolingvistinen näkökulma on mahdollista yhdistää perinteiseen murteiden tutkimukseen. Erilaisten maantieteellisten tai sosiaalisten ryhmien kieltä on tarkoitus tutkia synkronisesti tai diakronisesti arkisto- ja kirjallisuusaineiston ja/tai tutkijan omien keräelmien pohjalta. Laitoksessa on tätä varten nauhoitteita noin 2 300 tuntia sekä niistä tehtyjä litteraatteja 2 300 sivua ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen mikrofiliinien kopiot. Painoalaan kuuluu monentyyppisiä ja monella eri menetelmällä tehtäviä töitä. Osa tutkimuksista (mm. Suomen kansan vanhat runot -teossarjan pohjoissuomalaisten runojen sanaston murremaantieteelliset ja historialliset tutkimukset sekä paikannimitutkimukset) tukee samalla Pohjois-Suomen asutuksen ja kulttuurin historian selvittämistä, ja osassa tutkimuksia kuvataan murteiden muuttumisprosessia ja tämänhetkistä tilaa. Satunnaisoitantaan perustuvaa sosiaaliryhmän aineistoa voidaan kuvata mm. morfeemien frekvenssien avulla ja verrata toisen kielenkäyttäjryhmän morfeemikonkordanssiin ja -jakaumaan. Painoalan johtaja ja opinnäytetutkimusten ohjaaja on Matti Pääkönen.

Kolmannen suhteellisen selkeän kokonaisuuden muodostaa lapsenkielen tutkimushanke. Laitokseen on hankittu 7 vuoden ajan pääosin oululaisten pikkulasten puheen nauhoitteita tähän mennessä noin 100 tuntia, ja niitä on litteroitu noin 4 000 sivua. Molemmat on tehty pääosin

oppilastöinä. Jatkossa aineiston keruu käy entistä pätevämmiin uuden radiomikrofonilaitteiston avulla. Näin saatava aineisto eroaa selvästi aiemmista puheentallenteista, koska se on luotettavalla tavalla spontaania. Projektin johtaja ja alalta tehtävien laudaturtoiden ohjaaja on Jorma Toivainen. Tutkimustulokset antavat tietoa äidinkielen oppimisprosessista, ja niillä on soveltavaa merkitystä kasvatuksen ja opetuksen kannalta. Tarkempi selonteko hankkeesta on Toivaisen laatimana laitoksen tutkimusraportissa n:o 6. Kerätyn materiaalin pohjalta on tekeillä yksi väitöskirja.

Neljäs painoala on semantiikka, joka modernissa muodossaan on Suomessa laiminlyöty alue. Semantiikan teoria on parhaillaan voimakkaassa kehitysvaiheessa, ja tarkoituksena on osallistua siitä käsitteeseen keskusteluun. Tutkimusohjelman tavoitteet ovat lähinnä teoreettis-metodologisia ja osittain psykolingvistiikkaan kytkeytyviä, ja ohjelma niveltyy myöhemmin läheisesti viidenteen painoalaan. Hankkeen piiristä on tulossa kolme väitöskirjaa. Tulokset käyvät toistaiseksi ilmi vain artikkeleista ja esitelmistä. Laudaturtojen aihepiirinä voi olla jonkin tekstin semanttinen analyysi (tähän liittyy osittain myös toisen painoalan kohdalla mainittu morfeemianalyysi) tai johonkin yhtenäiseen semanttiseen kenttään kuuluvan sanaston lähinnä komponenttianalyysin tyyppinen kuvaus. Opinnäytetöiden kohteena on pääasiallisesti sanasto sen vuoksi, että se on vaikean semantiikan alueella helpoin tutkittava.

Viidenten ohjelmassa on pyrkii kehittämään ja uudistamaan koulukielioppia eri kielioppiteorioiden pohjalta nykyistä avarammaksi ja monipuolisemmaksi sekä myös kielenkäyttötaitoa palvelevaksi. Hankkeella on teoreettisia liittymäkohtia edellisiin. Se tulee vastaisuudessa olemaan eksplusiivi painoala uudessa opettajankoulutuksessa. Tarkoituksena on ylläpitää syventävissä opinnoissa opetusharjoittelu ja tutkimus läheisesti yhteen m. m. siten, että kielioppitutkimukseen kuuluu

kokeilua koululuokissa ainedidaktisten opintojen yhteydessä. Koululaisten käytännön kielitaitoa on tähän mennessä tutkittu vuonna 1969 laitokseen arkistoitujen koko maan oppikoulujen äidinkielen pääsykoevastausten pohjalta.

Suomen ja saamen kielen laitoksen suomen kielen tutkimuspoliittisen ohjelman yleistavoitteena on toisaalta teoreettis-metodologinen kehittäminen ja uuden etsintä sellaisilla lingvistiikan alueilla, joita voidaan pitää tutkimuksellisesti ja koulutuksellisesti merkittävinä ja joilla tutkimusta erityisesti kaivataan, ja toisaalta sellaisten materiaalien käsittely, jotka valtakunnallisessa työnjaossa ovat tavallaan jääneet Oulun osalle. Tarkoituksena ei ole pysähtyä vain kielen kuvaukseen sinänsä, vaan tärkeänä tavoitteena kaikissa ohjelmissa on kytkeä kielen ilmiöt laajempiin kielenulkoihin psyykkisiin, sosiaalisiin, kulttuurisiin rakenteisiin ja pyrkiä antamaan tutkimukselle ns. yhteiskunnallista relevanssia ja sovellettavuutta. Erikseen todettakoon, että vaikka suomen kieli on mukana myös kontrastiivisissa tutkimuksissa, niin laitos on niissä kuitenkin vain sivuvastuinen, sillä vastaavat ohjelmat toteutetaan muiden kielten laitoksissa.

Opinnäytetutkimus tulee muodostamaan koko tutkimuksesta huomattavan osan, ja sitä pyritään ohjelman avulla suuntaamaan niin, että se palvelee tulevan koulutusohjelman tavoitteita. Pääasiallisena suuntautumisvaihtoehtona tulevat olemaan äidinkielen aineenopettajan opinnot. Myös jatko-opintoihin sisältyvät tutkimukset on tarkoituksenmukaista suunnitella tätä ammatillista aluetta palveleviksi. Tällä tavalla koulu maailma voidaan saada arvostamaan aineen tieteellisiä jatko-opintoja ja väitöskirjoja. Lääketieteessä on jo päästy siihen, että väitöskirjasta on todellista hyötyä työelämässä, koska tutkimusten aiheet ovat työnantajien mielestä arkityöhön liittyviä, ja juuri sen ansiosta alalla on vilkas tutkimustoiminta.

Pauli Saukkonen